

Deu anys de recerca al castell de Selmella (el Pont d'Armentera, Alt Camp): entre l'arqueologia, la historiografia i la valoració del patrimoni

Mònica López Prat, Ramon Serra Massansalvador

L'any 2001, amb motiu d'una primera intervenció de neteja i apuntalament de l'església de Sant Llorenç de Selmella (segles XII-XIII), els autors d'aquest article tinguérem l'oportunitat de començar a treballar en l'estudi del conjunt patrimonial del castell de Selmella. La manca general d'intervencions arqueològiques a les fortificacions situades a les ribes del Gaià, així com l'especificitat del jaciment, ens varen convèncer de l'interès que podia tenir l'elaboració d'un projecte de recerca dirigit a ampliar el coneixement que es té dels establiments defensius que durant els segles X i XI constituïren la frontera extrema entre el comtat de Barcelona i el califat de Còrdova. Aquest projecte havia de prendre el castell de Selmella com a model d'estudi i a la vegada, contribuir a posar en valor el patrimoni excepcional que constitueixen els avui coneguts com a *castells del Gaià*.

El projecte neix l'any 2003 amb el nom *Origen i desenvolupament de les fortificacions a l'extrem de la Marca: els castells del Gaià* i, a dia d'avui, ha significat dur a terme set cam-

panyes d'intervenció arqueològica d'aproximadament un mes cadascuna. Aquestes han anat acompanyades dels treballs de conservació de les restes afectades per l'excavació, l'anàlisi de les dades obtingudes i la recopilació i l'estudi de documentació nombrosa. Tot plegat s'ha traduït en diverses contribucions a congressos, jornades i articles de caire científic, però també en nombroses xerrades d'àmbit local i comarcal destinades a donar a conèixer, no només els resultats de la recerca, sinó també un patrimoni encara força desconegut per al conjunt de la societat.

L'article següent és un resum d'aquests deu anys de recerca, la qual sempre ha anat de la mà de la preservació del patrimoni i de la seva posada en valor.

1 Els castells del Gaià¹

El castell de Selmella, al Gaià mitjà, forma part de la que avui és potser la línia de fortificacions més ben conservada de l'antiga Marca

---

1. La denominació de *castells del Gaià*, sorgeix arran d'un estudi de documentació de totes les fortificacions situades a la riba del Gaià dut a terme pel Centre d'Estudis del Gaià, el qual es traduí en una exposició i una guia publicada a finals dels noranta i titulada *Guia dels castells del Gaià* (Miquel, 1999).

Hispànica, tant per la seva densitat, més de quaranta castells en poc més de 50 km, com per l'entitat dels establiments defensius, molts dels quals documentats com a mínim des de la segona meitat del segle x. La conservació del paisatge al tram central del riu, el qual no s'ha vist afectat per la sobreexplotació urbanística viscuda a l'entorn durant la segona meitat del segle xx, és un altre factor que cal destacar a l'hora de descriure la singularitat d'aquesta xarxa defensiva.

Els castells del Gaià constituïren la frontera extrema del comtat de Barcelona entre els segles x i xi. Aquests foren, principalment, segles de pau amb el califat de Còrdova que els comtes catalans aprofitaren per fortificar el territori fronterer. Més tard, una vegada finalitzat el perill sarraí, ja ben entrat el segle xii, aquestes fortificacions constituïren la punta de llança del poblament del que serien els territoris conquerits, així com pols d'atracció dels nous ordes monàstics vinguts del nord amb la missió de crear riquesa i administrar el territori.

2 Per què el castell de Selmella?

Diversos motius són els que ens varen convèncer que dur a terme un estudi arqueològic al castell de Selmella podia aportar dades rellevants sobre l'origen de les fortificacions sorgides arran de l'establiment de la frontera amb el front andalusí, així com de la seva evolució posterior, quan els castells esdevenen centres gestors del que posteriorment coneixerem com la Catalunya Nova. Entre aquests, cal destacar els següents:

- En primer lloc, l'estudi toponímic, el qual sembla revelar un possible passat andalusí per algunes fortificacions del Gaià. Aquesta teoria ha estat àmpliament discutida, i gaudeix de partidaris i detractors. En relació a Selmella, la trobem argumentada dins l'*Onomasticon Cataloniae* (Coromines, 1997, 92-94), obra de referència on es vincula el nom de lloc amb l'arrel *slm* o *salama*: "protecció", "guarda", "refugi", a la qual s'hi afegiria el nom de Déu en àrab *Allah*: "el gran", "el

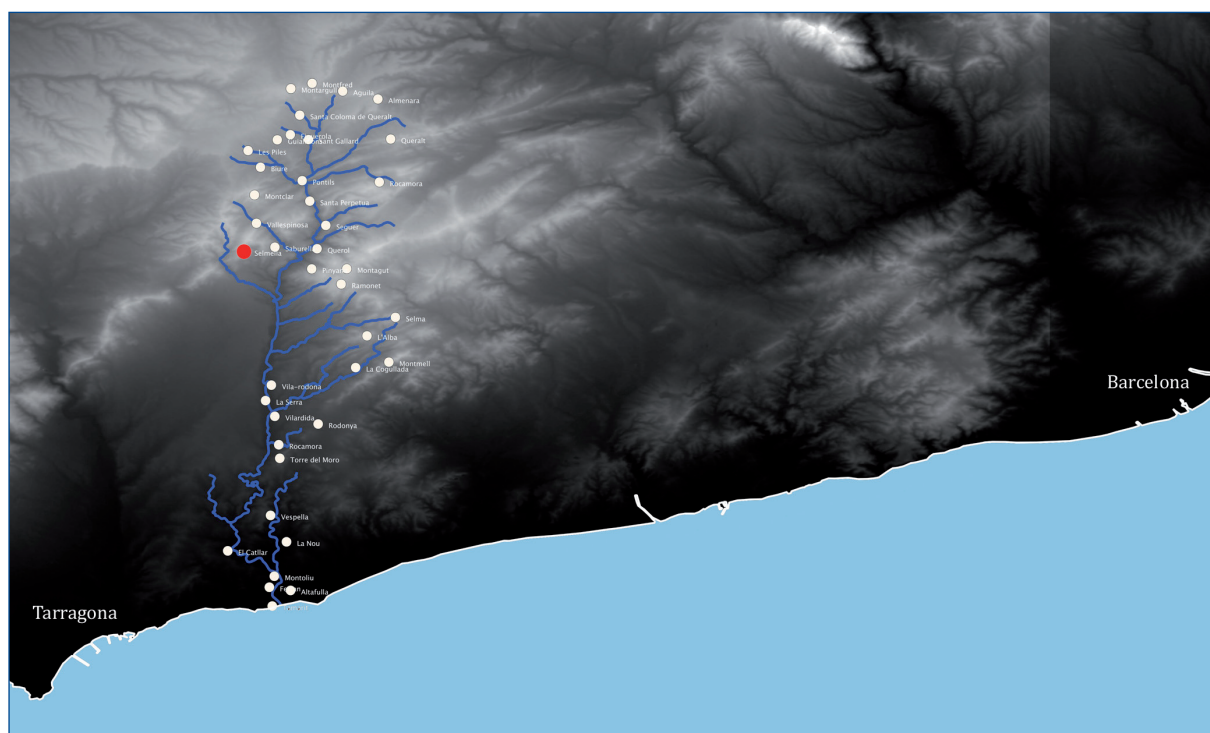
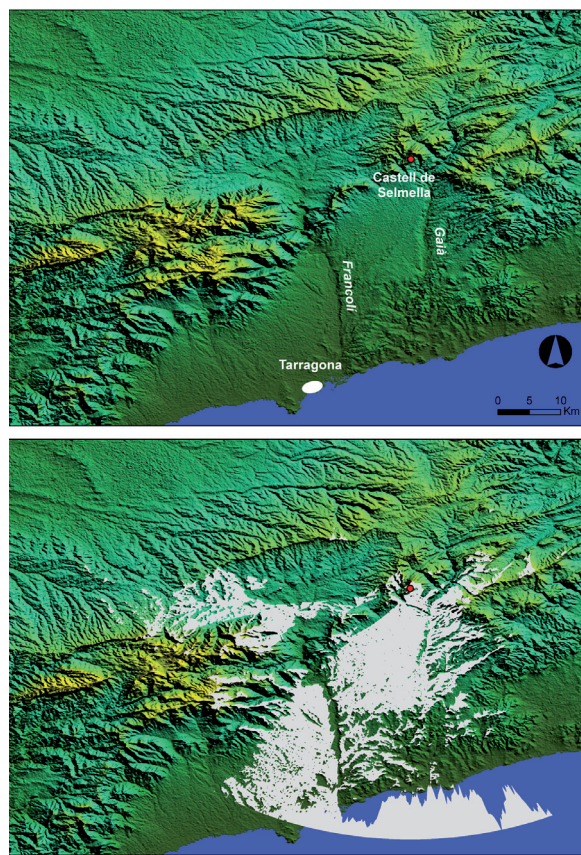

Fig. 1. Mapa de situació del conjunt dels castells del Gaià

magnífic”. Creiem que el pas de *Ceumela* (tal i com apareix citat per primera vegada dins la documentació) al de Selmella es devia produir per efecte de transliteració d'un *lam* àrab com a semiconsonant; similar al cas d'*Autell*, per Altell (Barceló, 1982, 15-16).

- En segon lloc, la documentació escrita conservada, la qual indica que el seu origen es remunta, com a mínim, al darrer quart del segle x. La primera referència al lloc de Selmella la trobem en un document del 1012, en el qual es fa menció de la fundació del castell (Moreira, 1897, ap. III-IV). És un litigi entre Hug de Montagut o de Cervelló i el bisbe de Vic, els quals pledegen per la possessió del terme. En aquest document, el primer, per defensar els seus drets sobre el *castrum*, diu que ja el seu pare, Ansulf de Gurb, havia aprisionat el territori i que, posteriorment el seu fill Amat (i germà de n'Hug), havia fet construir un castell en el lloc anomenat Atonel, per més tard ser decapitat pels sarraïns en la seva defensa. Com a conseqüència, trenta anys després, ell era l'hereu legítim del *castrum*. El conflicte es va resoldre a favor d'Hug de Cervelló. Entre les signatures testimonials és present la signatura d'un tal Longobardi de Ceumela, identificat com el castlà de la fortificació en aquell moment. Per tant, segons aquest text (molt emprat pel conjunt de la bibliografia que fa referència al territori i a la conquesta), com a mínim durant el darrer quart del segle x, al lloc de Selmella ja hi havia un castell termenat a mans de la família dels Cervelló, els quals, per tant, en posseïen les terres i els drets. Tradicionalment s'ha interpretat que la mort d'Amat al·ludeix a la gran falconada d'Almansur del 985, la qual va arribar a destruir Barcelona (Català-Roca, 1982). Aquesta no deixa de ser una teoria més o menys afortunada, ja que la del 985 fa referència, potser, a la més cèlebre de les falconades, però no fou l'única.

- En tercer lloc, el seu emplaçament: al cim del turó de Selmella, a 830 m d'alçada sobre el puig de Selmella, dins la serra de Comaverd, a cavall de les comarques de l'Alt Camp i la Conca de Barberà, el qual posiciona la fortificació com un dels baluards comtals que des

Fig. 2. Mapa d'anàlisi de visibilitat des del castell de Selmella vers el sud-oest (s'accepta que l'ull humà pot arribar a veure fins a una distància de 50 km en un dia clar)

de més antic estava situat al confí de la Marca de Barcelona, a la riba dreta del Gaià. Aquesta posició atorga al castell el control simultani del camp de Tarragona i de la Conca, des d'antic vies d'accés cap al nord i l'interior del territori i, per tant, lloc de pas utilitzat per dur a terme les incursions i ràtzies andalusines, com indica la documentació que fa referència a la història de la fortificació.

Aquest aspecte és d'una rellevància especial en l'àmbit econòmic, ja que l'establiment defensiu controla la ruta que va des de Santes Creus i el Pont d'Armentera fins a Vallespinosa, és a dir, una part del que avui es coneix com a GR 175. Aquesta via en època medieval i moderna fou molt utilitzada per a la transhumància de bestiar (principalment ovelles), ja que conflueix amb el tram del GR 7 (sender internacional E-4) que passa per la zona i comunica Cabra del Camp

amb Pontils.² Aquest passa just per sota de les muralles del castell de Selmella (Aguadé, 1998a) i molt probablement sigui la via que al diplomatarí del monestir de Santa Maria de Santes Creus s'identifica com a *Carrera Cativaria* o de *Captivariis* (Papell, 2005), la qual sovint trobem vinculada amb el terme de Selmella amb l'objectiu de fitar terrenys.³ La relació entre Selmella i aquesta via de comunicació també permet conèixer una mica més la seva importància a l'hora de constituir l'eix del sistema de fortificacions situat a la vora del Gaià mitjà. Així doncs, sobre el sender o sobre els cims que donen directament al sender, trobem successivament el castell de Cabra del Camp, el castell de Selmella, el castell de Vallespinosa, el castell de Montclar i el castell de Pontils. Aquest model d'antigues vies de comunicació serveix per explicar l'emplaçament d'una gran part dels castells del Gaià, com Querol, Santa Perpètua i Santa Coloma de Queralt, sobre la via del Gaià (actual C- 37) i Pinyana, Ramonet i Montagut, sobre una via secundària, avui coneguda com GR 172 (Aguadé, 1998b), que va des de Santes Creus fins a Montserrat.

El darrer aspecte que ens va motivar a estudiar el castell de Selmella fou l'existència de l'església adjacent de Sant Llorenç, situada al bell mig de l'antic nucli i amb trets arquitectònics que en situen la construcció a les acaballes del segle XII o els inicis del XVII. Aquest fet, afegit a la quantitat de documentació conservada al Llibre Blanch de Santes Creus referent als drets adquirits pel monestir sobre el terme de Selmella durant els segles XIII i XIV (Udina, 1947), aporta dades sobre el paper dels ordes monàstics en l'administració del territori quan

el perill sarraí deixa d'existir. En aquest sentit és de rellevància especial que ja des del segle XII, els monjos de Santes Creus tenien un ramat d'ovelles important i una indústria tèxtil lucrativa situada al Pont d'Armentera, motiu pel qual el monestir tenia un interès especial en els drets de pastura dels voltants i, sobretot, en traslladar el bestiar a les seves pastures pirinenques (Fort, 1972).

3 La construcció del projecte

Des de bon començament la nostra tasca ha estat plantejada seguint tres pilars bàsics indissociables: la recerca, la conservació de les restes i la difusió dels resultats del projecte. La recerca es troba a la base del coneixement, però en el cas d'aquella que afecta el patrimoni arqueològic, és indispensable que vagi lligada a la conservació de les restes recuperades, béns culturals que cal protegir i posar en valor, i alhora difondre en el si de la societat.

3.1. La recerca

Des de la perspectiva de la recerca, el nostre principal objectiu ha estat obtenir el màxim de dades relacionades amb el jaciment que, un cop estudiades, ens portessin a formular hipòtesis que contribuïssin a ampliar el coneixement que es té de les fortificacions del Gaià. Això ha significat un treball plantejat, no tan sols des del punt de vista de la intervenció arqueològica, sinó també de l'estudi del territori del Gaià i de l'anàlisi de les fonts.

---

2. El GR 7 va des de l'estret de Gibraltar fins a Andorra i més enllà, i fou d'una rellevància excepcional per anar de nord a sud del territori (Vila, 1950). Aquesta ruta, avui gairebé oblidada com a via de comunicació (tot i que manté l'interès per als excursionistes i els coneixedors de la natura), marca un camí natural de gran importància fins al desenvolupament del sistema de carreteres actual, el qual, entre altres coses, canvià els eixos econòmics.

3. És especialment interessant destacar que el nom de *carrera* molt probablement està relacionat amb el de *carrerada*, el qual denomina el camí de transhumància vers la Catalunya oriental (des del Francolí fins a la Cerdanya). Aquest s'establí sobre antigues rutes i tenia una amplada de quaranta a setanta passos (Vila, 1950).

3.1.1. La recerca dins les fonts

En essència, podem parlar de cinc tipus de fonts que permeten obtenir informació sobre la història de Selmella:

- La toponímia, l'estudi de la qual, com ja ha estat assenyalat, sembla fer referència a un primer moment anterior a l'existència del castell conegut per la documentació escrita conservada.
- Els textos conservats al cartulari de Santes Creus: més d'una trentena de documents que fan referència a l'establiment del castell comtal i la posterior adquisició de terres i drets dins el terme per part dels monjos.
- Els fogatges primer, presents des del segle XIV, i els censos després, els quals arriben fins a l'actualitat.
- El registre escrit i gràfic de finals del segle XIX i principis del XX.
- La tradició oral.

Com ja s'ha dit, el primer document conservat on apareix el topònim de Selmella, data del 1012 i significa la confirmació de la possessió del terme a mans de la família dels Cervelló. Aquest permet situar els orígens de la fortificació en la tasca d'aprisió (Iglésies, 1963; Martí, 1992) que va convertir els Cervelló, descendents d'Ansulf de Gurb, en una de les famílies més poderoses del Gaià (Miquel, 2000), un procés que durant la segona meitat del segle X anà acompanyat d'una intensa activitat constructiva relacionada amb la fortificació de la frontera (Batet, 1997), a la qual el front contrari respongué amb nombrosos atacs, entre els quals ha restat com l'exemple més paradigmàtic la ràtzia d'Almansur del 985. Aquesta, a banda d'arribar a Barcelona, també passà pel castell de Cabra del Camp (Udina, 1951), dada

que ha estat utilitzada per la historiografia a l'hora d'identificar també l'atac referenciat dins el document del 1012 (Català-Roca, 1982).

Entre aquesta primera notícia i la fundació del monestir de Santes Creus, durant la segona meitat del segle XII, no es coneix cap document relacionat amb el *castrum* de Selmella. Aquest fet sembla confirmar una certa estabilitat en la propietat del senyoriu, que continua a mans dels Cervelló durant el segle XIII. Les notícies augmenten de forma exponencial amb l'establiment del monestir en terres del Gaià; a partir d'aquest moment, Selmella passa a tenir un paper destacable dins les activitats de l'orde. D'aquesta manera, una trentena de documents inclosos dins el Llibre Blanch fan referència al terme (Udina, 1947), entre els quals trobem una llarga llista de plets i donacions entre els Cervelló i el monestir, les quals inclouen terres i drets feudals. És interessant remarcar la preeminència de l'adquisició de drets de pastura dins terres, boscos i rouredes del castell de Selmella (Carreras i Casanovas, 1992).⁴

Una altra notícia l'aporta un document del 1382, on Guerau VII empenyora al rei el "mer i mixt imperi" dels seus castells de Selmella, Rocamora, Foix i Santa Perpètua (Miquel, 2000, 49-50). D'aquesta dada interpretem que, durant el segle XIV, tot i la creixent presència del monestir, els Cervelló encara conservaven els drets feudals a Selmella.

Tot això passava poc després que en el fogatge de 1365-70, el terme hi fos inclòs amb el recompte de vint focs (Iglésies, 1962), pocs menys que els que es recompten al Pont d'Armentera, vint-i-set. Ja en el fogatge de 1379 hi consten cinc focs, fet que reflectiria la crisi viscuda al territori durant el segle XIV i que, pel que assenyalava el fogatge, quasi acaba amb la població de Selmella.⁵ Aquesta situació podria haver estat el motiu que va fer perdre l'interès

4. Aquesta dada la podem relacionar amb la voluntat per part dels monjos de Santes Creus d'adquirir pastures estivals al nord del país. Ja al 1163 i 1168, és a dir, quasi immediatament després de l'establiment del monestir a ribes del Gaià, hi ha constància de donacions de terres a la Cerdanya (Riu, 1961).

5. La crisi del segle XIV està ben documentada pel que fa al Camp de Tarragona (Cuadrada, 2012) on, com reflecteixen els textos, devia ser especialment profunda i duradora.

dels Cervelló pels drets feudals sobre el terme, com mostra el document citat del 1382.

Posteriorment, les notícies relacionades amb Selmella són molt poques. Al fogatge del 1497, el terme consta d'un sol foc (Iglésies, 1991) i de dos al del 1553 (Iglésies, 1979). Aquestes dades ofereixen una informació clau per establir que entre finals del segle XIV i el segle XV es produeix el despoblament del terme i l'abandonament total de la fortificació, com ho corrobora la recerca arqueològica. Tanmateix, la jurisdicció del castell es manté, i l'any 1489 el Pont d'Armentera fita al nord amb els termes dels castells de Selmella, Saburella, Querol i Pinyana.⁶

Ja al segle XVI, dins el fogatge de 1553, Selmella s'inclou com a dependent de Montblanc i Sarraí. Paral·lelament, el castell apareix citat el 1514 com a propietat de la família Armengol, barons de Rocafort, dins una venda de les baronies de Rocafort de Queralt, de Vallespinosa i de Montagut, per part dels descendents de Guerau de Cervelló i de Queralt, darrer propietari vinculat a la família dels Cervelló. Aquesta venda portà nombrosos plets entre els Armengol (senyors de Rocafort i de Selmella) i els Margarit (senyors de Vallespinosa) amb relació als límits dels seus senyories, els quals duraren fins al segle XVIII (Güell, 2009, 91-108). Per altra banda, es documenta que cap al 1550, el monestir de Poblet mantenia plets que afectaven, entre altres termes, propietats dins del terme de Selmella (Gual, 2007, armari III caixa 6, doc. 7, p. 22).

Tot i que en el mapa de Catalunya *Nova principatus Cataloniae descriptio*, publicat a Anvers a principis del segle XVII, Selmella hi apareix indicada⁷ (la qual cosa fa pensar que ja devia haver recuperat una certa població), no tornem a trobar notícies sobre el terme fins a

principis del segle XVIII, període durant el qual el poble sembla haver-se refet. En aquest sentit, al cens del 1708 hi consta amb 75 habitants i un terme de 5 quarts de tomb. Aquesta tendència al creixement, reflex d'una certa prosperitat, es manté durant tot el segle, com ho confirma el cens del 1787 on Selmella hi figura amb 83 habitants. Una situació que continua durant la major part del segle XIX: al cens de 1837 manté els 70 habitants, coincidint amb el final dels senyories (Carreras i Candi, 1982). És entorn a aquest moment que el terme s'incorpora al municipi del Pont d'Armentera, tot i gaudir d'alcalde propi i malgrat que l'església de Sant Llorenç és subsidiària de Santa Maria de Querol.

La tendència es veié invertida a les acaballes del segle XIX, fet molt possiblement relacionat amb l'arribada de la fil·loxera. Aquesta significà l'inici d'una nova crisi, la qual, per a petits nuclis com el de Selmella, en gran mesura productors de vinya, com ho demostra l'enorme presència de feixes fossilitzades dins el paisatge, significà l'abocament a la seva desaparició.

Coincidint amb la Renaixença i el creixent moviment excursionista a Catalunya, comencem a trobar descripcions literàries del lloc. En aquest sentit Carreras i Candi a la seva *Geografia General de Catalunya* de principis del segle XX, descriu el lloc de la manera següent: "Forma part del Pont d'Armentera el llogaret de Selmella (...) amb 4 edificis i 41 barraques i albergs de pagesia, constituint els primers 11 o 12 carrers, varies places i algun raval".

Pel que fa al castell pròpiament dit, de la seva història moderna poc en sabem, i en època de Madoz ja consta com a abandonat (Madoz, 1849). Les primeres fotografies que se'n conserven, d'inicis del segle XX, ja el mostren

6. Cal assenyalar en aquest sentit que, des de finals del segle XIV, es detecta també una marcada decadència dels grans ramats propietat dels principals monestirs catalans de l'època (incloent-hi el de Santes Creus), fet que marcà una reducció del seu poder econòmic (Llobet, 1951).

7. De fet, continua figurant a la cartografia posterior fins al final dels senyories i la seva incorporació al Pont d'Armentera, com ho corrobora el mapa de Dufour, publicat a París l'any 1837, "con las nuevas divisiones" (Nadal, 2011, 104-105).

Fig. 3. En primer pla, cases i església de Sant Llorenç de Selmella a principis del segle xx. Dominant el conjunt, la muralla de llevant del recinte sobirà del castell, on es distingeix clarament un finestral gòtic geminat, desaparegut en l'actualitat (Arxiu Gavín)

molt enderrocats i únicament la muralla de ponent apareix notablement més ben conservada que en l'actualitat i amb un finestral gòtic clarament identificable.

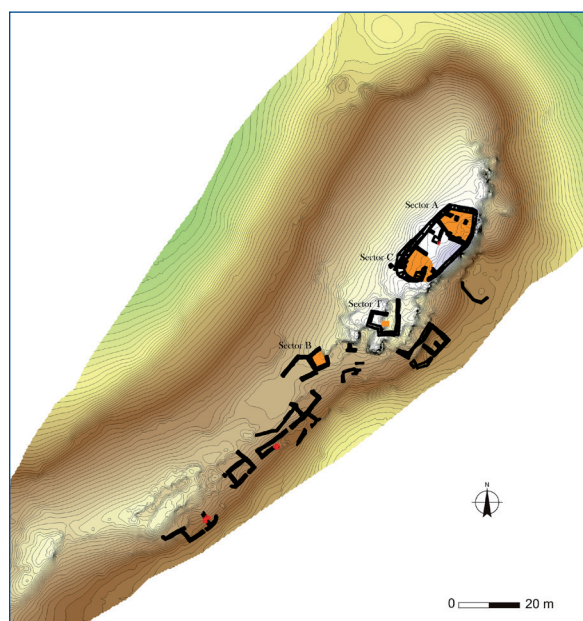
Tanmateix, l'església de Sant Llorenç continuà en ús fins que el poble romangué habitat, tal com es desprèn dels testimonis orals de la gent del lloc, els quals fins abans de la guerra encara havien assistit als oficis i celebrat sagraments. En aquest sentit, els anys vint i trenta del segle xx significaren l'abandonament definitiu del nucli de Selmella.

3.1.2. La recerca arqueològica

A dia d'avui s'han dut a terme set campanyes d'intervenció arqueològica. Aquestes s'han centrat en l'estudi de l'establiment defensiu, i han tret a la llum una fortificació allargassada, orientada sud-oest – nord-est, que pren forma ovalada en aprofitar la morfologia del turó on se situa.

Els edificis que es correspondrien amb el recinte sobirà del castell, reflecteixen els espais més ben conservats del conjunt. Al nord-est trobem una construcció ametllada que mesura uns 30 x 15 m, compartimentada en diferents àmbits per mitjà de murs d'uns 70 cm d'amplada mitjana. Gairebé la totalitat de les parets són fetes amb fileres regulars de carreus desbastats i lligats amb morter de calç de diferents granulo-

metries, tot i ser visibles diferents factures. Les perimetrals, més amples que la resta i en alguns trams, corbes, tenen un gruix d'entre 90 i 170 cm. A llevant, presenten algunes fileres d'*opus spicatum*, i a ponent, imponents contraforts que reforcen aquest flanc, allí on la roca natural baixa de manera pronunciada el seu nivell. Mitjançant l'estudi de les restes arquitectòniques i la documentació gràfica de principis de segle xx, sabem que durant el darrer moment de vida del castell, aquesta construcció constituïa un edifici

Fig. 4. Planimetria de les estructures que conformen el castell de Selmella

de tres plantes, amb finestres gòtiques al mur de llevant, un primer pis sostingut per arcs de diafragma i dues portes d'entrada, ambdues a l'extrem meridional de l'edifici, situades a banda i banda. És destacable la presència, delimitant pel sud-est l'habitació que designa el sector A, d'un mur de tàpia amb enlluït de calç i sòcol de pedra petita sense desbastar. Constructivament, aquest és anterior a tota la resta de murs i elements arquitectònics que s'hi relacionen, inclosa

la muralla de llevant, que l'embolcalla en aquest punt reflectint la seva gran alçària original (de més de quatre metres). Malauradament, a banda de conservar-se poc més que la seva base, aquest mur fou bastit directament sobre la roca, i tot i haver documentat restes d'un paviment de calç associat, la manca de material diagnòstic recuperat dins les unitats vinculades al seu estudi fa impossible proposar una cronologia de construcció.

Fig. 5. Mur de tàpia i enlluït de calç que tanca el sector A pel sud-est

Fig. 6. Vista del baluard des del nord. Cal destacar el gran control del territori que es té des del cim d'aquesta estructura vers el sud-oest

Al sud-oest de l'estructura descrita i, actualment la part més ben conservada i defensiva del castell, trobem un gran i alt baluard de planta poligonal, bastit amb grans carreus regulars ben treballats. És l'anomenada, incorrectament, *torre del castell*, ja que aquesta construcció la formen dos cossos que junts creen un polígon que mai no va constituir una estructura tancada.

L'alçària total d'aquest edifici és de 6,8 m, formada per tres pisos, amb diverses espitlleres al pis superior. L'entrada principal, situada a llevant del recinte sobirà, es trobava sota el control d'aquesta construcció, protegida per barbicanes de fusta. La presència d'aquest tipus d'estructures ha quedat palesa al llarg de les diverses campanyes d'excavació, les quals han tret a la llum nombrosos encaixos i forats de pal excavats a la roca associats al que devien ser imponents estructures de fusta que vorejaven aquest punt de la fortificació i hi recolzaven.

Tanmateix, la descripció morfològica d'aquests edificis identificaria únicament el sector més visible del castell abans de dur a terme la primera intervenció arqueològica l'any

2003. Avui sabem que el castell s'estén a diferents nivells seguint el pendent de la muntanya en ambdues vessants, prenent un aspecte de terrasses fortificades, les quals perfilen corredors a tall de passadissos parany per a l'assaltant, i donen una extensió total a l'establiment defensiu d'aproximadament una hectàrea de terreny en aprofitar tot el turó i la seva geomorfologia per bastir-se.

Paral·lelament a les tasques de desbrossament i neteja que han permès obtenir una visió més completa del conjunt de la fortificació, durant les diferents campanyes d'excavació s'ha intervingut en diferents sectors:

Els sectors A i C, els quals fan referència a dues habitacions situades respectivament als extrems de l'ametlla que constitueix el nucli sobirà del castell, construït al capdamunt de la mola que corona el turó.

El sector T, dins l'anomenat recinte sobirà, i que identifica el baluard de la fortificació, on fins ara únicament s'ha dut a terme un sondeig.

El sector B, habitació situada a ponent del baluard i que constitueix un dels espais que formen el conjunt del recinte jussà.

La intervenció al recinte sobirà: els sectors A i C

L'excavació d'aquests àmbits, situats als extrems oposats de l'edifici ametllat, confirmà que aquest punt és el més propici per conservar un registre representatiu del conjunt de la fortificació. Aquesta observació es deu, principalment, a la morfologia de la roca sobre la qual es basteix l'edifici, amb un elevat desnivell del qual en resulta un fort pendent est – oest. Aquesta característica, gràcies a canvis en la distribució dels espais i els nivells de circulació al llarg del temps, ha afavorit la conservació d'una estratigrafia potent allí on el terra natural pren més fondària, a la meitat oest de les habitacions, mentre que a la meitat est el registre conservat és ínfim, i la roca i el paviment de calç que la recobria apareixen automàticament per sota del nivell d'enderroc dels murs que delimiten el sector.

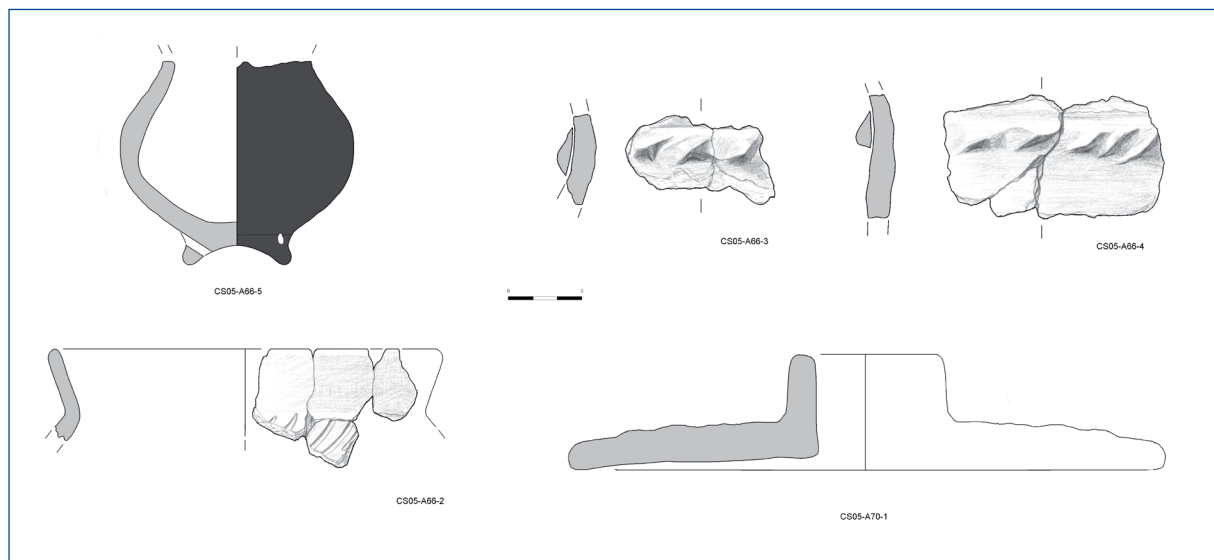
El nivell superficial d'ambdues habitacions (A i C) estava format per un potent enderroc de pedra, sense terra entremig dels blocs i, per tant, atribuïble a una caiguda recent de gran part dels murs que delimitaven els espais del recinte sobirà. El seguien moments d'enderroc anteriors amb presència de teules i ceràmica moderna dels segles XVI, XVII i XVIII, associada a usos residuals posteriors a l'abandonament del castell. Ja immediatament per sota, un estrat més potent i ric en materials corresponents indicaven el darrer moment d'ocupació de la fortificació, establert entre la segona meitat del segle XIV i els inicis del segle XV. A continuació, un paviment de calç que es correspon amb una gran reforma del recinte que canvia el nivell de circulació i que situem a mitjan segle XIII a través dels materials ceràmics recuperats, però també per les restes arquitectòniques associades que mostren un castell palau gòtic de tres plantes amb pilars, arrencaments d'arcs de diafragma, espitlleres al primer pis i finestres geminades al segon (aquestes, conegudes a través de la documentació gràfica de principis del segle XX). Les restes materials documentades d'aquest moment no són diagnòstiques de l'ús que es donà als espais; això no obstant, la mida de l'habitació que es correspon amb el sector A fa pensar en una possible gran sala d'actes;

per la seva banda, la presència d'una gran llar de foc i dos dipòsits annexos dins l'habitació anomenada sector C, permetria identificar-la amb una dependència on es duia a terme una activitat productiva difícil de determinar.

El segon paviment excavat era també de calç i terra piconada, però de força més potència que l'anterior i adaptat al desnivell natural del terreny. Aquest conservava diverses factures superposades que associem a reparacions i refaccions molt difícils de diferenciar en l'excavació i que devien tenir lloc al llarg de tota l'alta edat mitjana. El material arqueològic procedent d'aquests estrats és poc diagnòstic i de difícil adscripció cronològica, no obstant això, la ceràmica vidrada desapareix totalment i hi són presents únicament un gran nombre de fragments de ceràmica grisa molt esmicolats i de difícil remuntatge, fet que podria relacionar-se amb un ús continuat del castell al llarg de l'alta edat mitjana. Durant aquesta etapa, la fortificació devia conservar la seva morfologia eminentment militar, de la qual únicament en resta la base del mur perimetral oest i algun mur anul·lat per la reforma baixmedieval. Aquests identifiquen el castell roquer altmedieval, un recinte amb unes muralles i un paviment que resseguien i aprofitaven la topografia del terreny per construir un potent sistema defensiu, que utilitza el substrat natural per extreure material constructiu i alhora per configurar els espais.

Per sota d'aquests nivells, allí on la roca presenta un descens considerable i abrupte de cota, aquesta era coberta per dos estrats caracteritzats per la seva consistència (argilosa i compacta) i pels materials arqueològics totalment diferenciats dels nivells precedents. El primer, identificat sobretot per fragments de ceràmica de pasta groguenca (algun amb restes del que podria ser una engalba blanca), de desgriant molt fi, feta a torn lent i amb cuita de molt baixa qualitat, estava molt afectat pels nivells precedents. Per això, davant la dificultat d'adscriure'l cronològicament, es va considerar interessant datar per termoluminescència un fragment del tipus de ceràmica descrita, el qual donà una data entre el 842 i el 978 dC (1100 + 68 BP, Laboratori de Datació i Radioquímica de la Universitat Autònoma de Madrid: MADN- 5810BIN).

Fig. 7. Dibuix d'alguns dels materials més representatius corresponents a l'ocupació del bronze final – ferro I (dibuix: David Bachiller)

El darrer d'aquests estrats, en canvi, es caracteritzava per abundants fragments de ceràmica feta a mà, amb presència de decoració amb cordons, les restes d'una tapadora d'urna i una urna brunyida relativament ben conservada. Aquest darrer conjunt de material sembla indicar un tipus de manufactura característic del bronze final o la primera edat del ferro, i fou localitzat en relació amb forats de pal excavats directament a la roca, cinc dels quals força evidents, documentats dins el sector A. El fet que les restes associades a urnes funeràries es trobessin disposades curosament sota pedres dins un context aparentment domèstic, fa pensar en possibles rituals fundacionals. Aquest conjunt de dades indiquen una fase d'ocupació molt anterior a la fortificació, relacionada amb estructures d'hàbitat en fusta. La datació d'un fragment de carbó corresponent a aquest nivell va donar una data de 2610 +30 BP (Beta Analytic: 311110).

La intervenció al recinte sobirà: el sector T

El sector T o torre del castell, presenta una morfologia clarament diferenciada de la resta d'espais que conformen la fortificació gràcies al seu aparell constructiu, caracteritzat per blocs de pedra calcària perfectament desbastats i molt

regulars, que atorguen a l'edifici un aspecte imponent i una conservació única dins el conjunt.

Els objectius principals de la intervenció en aquest sector eren entendre la seva relació amb la resta del recinte sobirà i conèixer el moment de la seva construcció. Les dades recuperades proporcionaren un únic paviment, sense cap nivell d'abandonament per sota de l'enderroc que el cobria, molt més ínfim en aquest sector que en els anteriors, a causa probablement de la gran qualitat d'aquesta construcció, la qual conserva gairebé tot el seu alçat. Per sota d'aquest antic nivell de circulació, hi havia diferents unitats de farciment amb pedruscall de mida més significativa com més a prop ens trobàvem del nivell de la roca o substrat geològic natural. Aquesta es trobava clarament retallada fent referència a un ús inicial de l'espai com a pedrera, amb tota probabilitat, simultàniament a la creació dels grans murs del baluard, reflex de l'extrema proximitat entre el lloc d'extracció del material constructiu i la mateixa construcció.

Tot i la poca quantitat de material ceràmic recuperat, constituït també en aquest cas per grises d'adscripció cronològica difícil, l'absència de vidrades en totes les unitats estratigràfiques excavades per sota del nivell de pavimentació, la documentació d'un únic sòl clar d'ocupació i la característica morfologia d'aquesta construcció, tot plegat podria estar indicant una vida més

curta d'ús del baluard i, per tant, que es tracti d'una ampliació de la fortificació inicial duta a terme entre l'establiment comtal i les grans reformes a inicis de la baixa edat mitjana.

La intervenció al recinte jussà: el sector B

Fora del recinte sobirà, el sector B designa l'única habitació que fins ara ha estat excavada dins el conjunt del recinte jussà del castell. Aquesta es troba situada a ponent de la mola sobre la qual s'alça el baluard del recinte sobirà, precedint la seva entrada.

L'anàlisi arqueològica dels paraments que constitueixen l'habitació indica diferents fases constructives; tanmateix, aquest espai únicament proporcionà, sota l'enderroc, un sol nivell

clar d'abandonament amb materials corresponents al segle XIV i associats amb la darrera reforma de l'habitació. Per sota d'aquest estrat aflorà la roca repicada sobre la qual s'alcen tots els murs de l'habitació i que en alguna zona puntual conservava restes de morter de calç aïllant i anivellador a tall de paviment.

3.2. La conservació de les restes

La dinàmica d'excavació suposa deixar visibles i sota l'acció de la intempèrie paraments que potser no es troben en el millor estat de conservació. El procés d'excavació allibera les estructures de la pressió dels sediments, acció que en molts casos comporta el trencament d'un estat d'equilibri, fet que provoca proble-

Fig. 8. Exemple de mapatge d'estructura, corresponent als tractaments de consolidació

mes estructurals de manera quasi immediata. Per aquest motiu, és necessari planificar intervencions curatives paral·lelament als treballs de camp, ja que a banda d'ajudar a la conservació dels jaciments, poden evitar haver de fer *a posteriori* actuacions de restauració més agressives.

Amb els tractaments de conservació duts a terme al castell de Selmella (Bort, 2008), el nostre objectiu ha estat garantir l'estabilitat de les estructures alliberades del sediment arqueològic. En cap moment no ens vàrem plantejar accions restitutives de paraments; teníem com a finalitat preservar el que fos descobert durant la intervenció arqueològica. Amb aquest objectiu i l'ajuda d'un equip de conservadors, es dugueren a terme estudis previs de composició i granulometria dels morters originals, els quals es traduïren en la producció d'argamasses compatibles i similars a les antigues. Tots els tractaments foren documentats de manera exhaustiva, adjuntant un annex específic dins les memòries d'excavació presentades al Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, el qual inclou l'elaboració dels mapatges corresponents a les estructures afectades.

3.3. La difusió dels resultats

El darrer pilar bàsic de la nostra feina durant tots aquests anys ha estat la difusió de la recerca que s'ha fet. En aquest sentit, cal apuntar les diverses participacions en congressos, seminaris i xerrades, moltes de les quals s'han traduït en articles de caire científic (Bort, 2008; López-Prat, 2009, 2010a, 2011, 2012) o divulgatiu (López-Prat, 2010b), així com en la creació d'una pàgina web (www.castellde.selmella.com). Aquesta posarà a disposició de totes les persones interessades la informació recopilada: topografia i planimetries essencials per entendre com es basteix la fortificació, estratigrafies, memòries d'excavació, inventari de materials arqueològics, documentació gràfica del jaciment i dels principals materials arqueològics recuperats, estudis i analítiques específiques, etc.

Aquest esforç en l'àmbit de la difusió, ha anat sempre acompanyat de la voluntat de transmetre el nostre treball dins el territori del Gaià. És només mitjançant l'intercanvi amb els ciutadans que l'arqueologia assoleix el deure de comunicar el passat. El patrimoni arqueològic s'ha de transmetre com un bé d'interès comú, a la vegada que de desenvolupament territorial. Per tant, cal remarcar les nombroses jornades de portes obertes i les visites de grups d'estudis locals i de representants de l'administració i els mitjans de comunicació, tasca essencial per donar a conèixer la feina en curs i contribuir així a la posada en valor del rellevant patrimoni històric i arqueològic que constitueixen els castells del Gaià, dels quals el castell de Selmella és un dels seus baluards.

4 Bibliografia

- AGUADÉ, E.; EMBODAS, J. (ed.) (1998a). *Sender Gran Recorregut GR 7 (Mapa 13 b: Bellprat - Cabra del Camp)*. Barcelona: Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya.
- AGUADÉ, E.; EMBODAS, J. (coord.) (1998b). *GR 172 (Mapa núm. 5 -Santes Creus- Coll de la Rimbalda)*, Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya, Barcelona.
- BARCELÓ I TORRES, C. (1983). *Toponímia aràbica del País Valencià. Alqueries i castells*. Xàtiva: Universitat de València, Institut de Filologia Valenciana.
- BATET, C. (1997). *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal. La marca de Barcelona als s. X-XI*. Sant Sadurní d'Anoia: Institut d'Estudis Penedesencs.
- BORT, E.; LÓPEZ-PRAT, M.; PUERTO, C. (2008). "La Conservació d'elements constructius a jaciments arqueològics: l'exemple del Castell de Selmella". *La Resclosa*, 12 [Vila-rodona: Centre d'Estudis del Gaià], p. 21-38.
- CARRERAS I CANDI, F. (1982). *Gran geografia general de Catalunya (província de Tarragona)*. Barcelona.

- CARRERAS I CASANOVAS, A. (1992). *El monestir de Santes Creus 1150-1200*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs.
- CATALÀ-ROCA, P. (1982). *El dia que Barcelona va morir: (6 juliol 985, Al-Mansur)*. Barcelona: Rafael Dalmau. (Episodis de la Història)
- COROMINES, J. (1997). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona, Curial.
- CUADRADA, C. (2012). *El llibre de la pesta*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- FORT I COGUL, E. (1972). *El senyoriu de Santes Creus*. Barcelona: Fund. Salvador Vives Casajuana.
- GUAL VILÀ, V. (2007). *Poblet, Senyoriu Feudal. La documentació de l'arxiu de Poblet (Armari III)*. Valls: Cossetània.
- GÜELL, M. (2009). "Armengols contra Margarits. Friccions fronteres en dominis baronials a la Conca de Barberà (segles XVI-XVIII)". *Aplec de Treballs* 27 [Montblanc].
- IGLÉSIES, J. (1932). *La terra d'en Gallarí. Narracions i paisatges de la muntanya tarragonina*. Reus: Llibreria Nacional i Estrangera.
- IGLÉSIES, J. (1962). *El Fogaje de 1365-1370: contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV*. Barcelona, p. 249-356. (Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona; XXXIV)
- IGLÉSIES, J. (1963). *La reconquesta de les valls de l'Anoia i el Gaià*. Barcelona: Rafel Dalmau.
- IGLÉSIES, J. (1979). *El Fogatge de 1553: estudi i transcripció*. Vol. I. Barcelona: Fund. Salvador Vives Casajuana.
- IGLÉSIES, J. (1991). *El Fogatge de 1497: estudi i transcripció*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- LLOBET, S.; VILA-VALENTÍ, J. (1951). "La transhumancia en Cataluña". A: *XVIè Congrés Internacional de Gèographie*. Lisboa.
- LÓPEZ-PRAT, M.; SERRA, R. (2009). «La recerca arqueològica al Castell de Selmella». *Quaders de Vilaniu*, núm. 56 [Valls: Institut d'Estudis Vallencs], p. 3-25.
- LOPEZ-PRAT, M. (2010a). «Genèse et evolution des fortifications sur la Marche d'Espagne. L'exemple de Selmella parmi les chateaux du Gaià». *Archéo* 66, núm. 25 [Perpignan], p. 111-118,
- LÓPEZ-PRAT, M.; SERRA, R. (2010b). "El Castell de Selmella. Quan el riu Gaià era la frontera", *Cultura i Paisatge a la Ruta del Císter*, nº 5, p. 56-61, Valls
- LÓPEZ-PRAT, M.; SERRA, R. (2012a). "La recerca arqueològica al Castell de Selmella: una aportació al coneixement dels castells de frontera". A: *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Tarragona, p. 799-804.
- LÓPEZ-PRAT, M.; SERRA, R. (2012b). "La recerca arqueològica al castell de Selmella: origen d'un projecte". *La Resclosa*, 15 [Vila-rodona Centre d'Estudis del Gaià], p. 11-23.
- MADOZ, P. (1849). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Vol. 13. Madrid.
- MARTÍ, R. (1992). "La primera expansió comtal a ponent del Llobregat". A: *Catalunya Romànica*. Vol. 19. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 28-35.
- MORERA, E. (1897). (reedició 1981). *Tarragona Cristiana. Historia del Arzobispado de Tarragona y del territorio y su provincia*. Tomo I. Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.
- NADAL, A. (2011). *10 mapes de Catalunya (1606-1906)*. Barcelona: Rafael Dalmau Ed. - Institut Cartogràfic de Catalunya.
- MIQUEL, M.; SANTESMASSES, J.; SAUMELL, D. (1999). *Els castells del Gaià*. Valls: Cossetània.
- MIQUEL, J. (2000). "El llinatge dels Cervelló". *La Resclosa*, 4 [Vila-rodona Centre d'Estudis del Gaià].
- PAPELL I TARDIU, J. (2005). *Diplomatari del Monestir de Santa Maria de Santes Creus (975-1225)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- RIU, M. (1961). "Formación de las zonas de Pastos veraniegos del monasterio de Santes

- Creus en el Pirineo, durante el s. XII”, *Santes Creus. Boletín del Archivo Bibliográfico*, nº 14, vol. II. Santes Creus.
- UDINA, F. (1947). *El “Llibre Blanch” de Santes Creus (Cartulario del s. XII)*. Barcelona: CSIC. (Textos y Estudios de la Corona de Aragón; IX)
- UDINA, F. (1951). *El archivo Condal de Barcelona, en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos*. Barcelona: CSIC.
- VILA, V. (1950). “Una encuesta sobre la transhumancia en Cataluña”. *Pirineos*, núm. 17 i 18, [Zaragoza: Instituto de Estudios Pirenaicos del CESIC].